

O'ZBEKISTON VA AQSHDA NOGIRONLARNI QO'LLAB- QUVVATLASH

Umarov Mirodil Mirkamol o'g'li

Toshkent tibbiyot akademiyasi talabasi

Narmetova Yulduz Karimovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi dotsenti, ilmiy rahbar

Annotatsiya. Bu maqolada O'zbekiston va AQSHda nogironlarni qo'llab-quvvatlanishi, ularni haq-huqularini himoya qilishi uchun qonunlar qabul qilingani, ularning qanday imtiyozlarga ega ekanliklari, ular jamiyatda qanday muammolarga duch kelayotganliklari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: nogironlik, nogironlik guruhlari, imtiyozlar, ADA, IDEA, ta'lim, bandlik.

Nogironlik - mehnat qobiliyatini doimiy (uzoq muddat) yo'qotilganlik yoki ko'p jihatdan qisqarganlikdir. Nogironlik deganda kasalliklar, shikastlanishlar yoki ayrim yetishmovchiliklar (anomalialar) tufayli ijtimoiy himoya talab etuvchi, organizm funksiyasining o'zgarishiga, salomatlikning turg'un buzilishiga aytiladi.[1] Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra dunyoda 1 milliarddan ziyod kishida ya'ni dunyo aholisining 15%i da nogironlikni u yoki bu turi kuzatiladi.

BMT. 1992-yil 14-oktyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 47/3-sonli qaroriga asosan **3-dekabr Xalqaro nogironlar kuni** sifatida e'lon qilindi.

Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, nogironlik uch o'lchovga ega:

1. Insonning tana tuzilishi yoki funktsiyasi yoki aqliy faoliyatining buzilishi; buzilishlarga misol sifatida oyoq-qo'lning yo'qolishi, ko'rishning yo'qolishi yoki xotira yo'qolishi kiradi.

2. Ko'rish, eshitish, yurish yoki muammolarni hal qilishda qiyinchilik kabi faoliyatni cheklash.

3. Ishlash, ijtimoiy va ko'ngilochar tadbirlar bilan shug'ullanish, sog'liqni saqlash va profilaktika xizmatlarini olish kabi odatdagi kundalik ishlarda ishtirok etishni cheklash.

O'zbekiston

2021-yilning 29-may kuni, Oliy Majlis Senatining 15-Yalpi Majlisida Nogironlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiya senatorlar tomonidan ko'rib chiqildi va ma'qullandi. Konvensiya quyidagi bayonot va qo'shimcha shart bilan ratifikatsiya qilindi:

«O'zbekiston Respublikasi nogironligi bo'lgan shaxslar o'z hayotining barcha sohalarida boshqalar bilan teng ravishda huquq layoqatiga ega ekanligini tan oladi.

O'zbekistonda 2022-yilda aholining 2,3 foizi yoki 845,3 ming kishi nogironligi bo'lgan shaxslar deb topilgan. Uch va undan yuqori yoshdagi jami aholining 13,5 foizi nogironlikning ma'lum bir shakliga, 3,5 foizi esa nogironlikning og'ir shakliga ega. O'zbekistonda 142,3 ming nafar 18 yoshgacha bo'lgan nogironligi bor bolalar va 396,7 ming nafar pensiya yoshiga yetmagan nogironligi bo'lgan shaxslar bor. Nogironligi tasdiqlangan erkaklar (475,8 ming) soni ayollarga (369,5 ming) nisbatan ko'proq. Ta'kidlanishicha, nogironlikning tarqalishi yosh bilan chambarchas bog'liq bo'lib, 60 va undan yuqori yoshdagilarning 54 foizi nogironlikning ma'lum bir shakliga ega. Nogironligi bor shaxslarning katta qismi qishloq joylarda yashaydi: qishloqlarda 532 ming, shaharlarda esa 313,3 ming nafar. Bu borada eng yuqori ko'rsatkich Navoiy (3,6 foiz) va Sirdaryo viloyatlarida (3,1 foiz) hamda Qoraqalpog'iston Respublikasida (2,9 foiz) kuzatilmoqda.

Organizm funksiyasining buzilishi, hayot faoliyatining chegaralanishi darajasiga qarab nogiron deb topilgan shaxslarga nogironlik guruhleri belgilanadi. O'zbekistonda nogironlikning uch guruhi farqlanadi:

1. Oddiy sharoitlarda muntazam kasbiy faoliyatini to'liq yo'qotgan va o'zgaralar xizmatiga (yordamiga) doimiy muhtoj bo'lgan fuqarolarga I guruh nogironligi beriladi;

2. II guruh nogironligi mehnat qobiliyatini doimiy, uzoq muddatga yo'qotgan, o'zgaralar xizmatiga muhtoj bo'lmagan shaxslarga beriladi;

3. III guruh nogironligi surunkali xastaliklar, anatomik yetishmovchiliklar sababli organizm funksiyasining buzilishi natijasida mehnat qobiliyatini keskin kamayish hollarida beriladi.[1]

Nogironlarning hayoti va bizni hayotimiz o'rtasida juda katta farq bor. Ular uchun ish topish katta muammo, ta'lim olishda ham bir qancha muammolarga duch kelishadi.

Infratuzilma. Kerakli infratuzilmalardan foydalanish imkoniyatining yo'qligi nogironligi bo'lgan shaxslarning turmush tarzi va farovonligiga salbiy ta'sir qiladi. Yaqinda o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Toshkent shahridagi binolar va ijtimoiy infratuzilmalarning 85 foizi nogironligi bo'lgan shaxslar foydalanishi uchun moslashtirilmagan.

Transport. Yurtimizda nogironligi bo'lgan shaxslarning transport vositalaridan foydalanishida imtiyozlar berilgan. Ular shahar yo'lovchilar transportida bepul yurish huquqiga ega. Lekin shunga qaramay, poytaxtdagi jamoat transporti nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulaylik mezonlariga javob bermaydi, avtovokzallar, metro stansiyalari, bekatlarda panduslar yo'q. Bu esa nogironligi bo'lgan shaxslarning farovonligi uchun jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarga ega.

Tibbiy xizmat va undagi muammolar. BMTning 2019-yilgi tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, nogiron bolalar va kattalarning 25 foizi zarur tibbiy xizmatlardan foydalana olmaydilar, nogiron bo'lmaganlarda bu ko'rsatkich 10 foizni tashkil qiladi. Va tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, nogironlik aravachasiga muhtoj bo'lgan jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning atigi 26,9 %i ulardan foydalangan. Qolgan 73,1% nogironlarda nogironlar aravachasi sifatsiz deb topilgan. Nogironlar qonuniy ravishda imtiyozlarga, va shu jumladan bepul tibbiy yordamga ega

bo'lishlariga qaramasdan, ular tibbiy xizmatlardan foydalanishda ko'plab to'siqlarga duch kelmoqdalar, masalan, sog'liqni saqlash muassasalariga transport etishmasligi ayniqsa qishloq joylarda bunga yaqqol misoldir. Tibbiyot muassasalarida aravachalar uchun yo'laklar, liftlar va imo-ishora (surdo)tilini talqin qilish xizmatlari kabi tegishli infratuzilma va xizmatlar mavjud emas.

Ta'lim. 2020-yilgi ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak O'zbekistonda jismoniy yoki aqliy rivojlanishida nogiron bolalar uchun 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlar mavjud edi. Ushbu ixtisoslashtirilgan muassasalarda jami 21200 bola ta'lim oladi, shu jumladan 6100 kishi 21 sanatoriy tipidagi maktab-internatlarda (sil va suyak kasalliklari bo'lgan bolalar uchun)o'qidi. Uzoq muddatli davolanishga muhtoj 13300 bola uyda individual ravishda o'qitildi. O'zbekistonda alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun inklyuziv ta'lim loyihasi Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda amalga oshirildi. Ushbu loyiha doirasida beshta hududda pilot inklyuziv maktablar tashkil etildi, tibbiy, psixologik va pedagogik komissiyalarning 150 dan ortiq xodimlari va 1300 dan ortiq o'qituvchilar inklyuziv ta'lim xizmatlariga o'qitildi. Toshkent, Samarqand, Namangan, Xorazm va Surxondaryo viloyatlarida beshta tajriba-resurs markazi va 15 ta tajriba maktablari tashkil etilib, ularga 800 dan ortiq nogiron bolalar jalb etildi. 2018-2019 o'quv yilidan boshlab I guruh nogironlari (mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan va qo'llab-quvvatlash yoki parvarish qilishni talab qiladigan shaxslar) yoki II guruh nogiron (mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan va boshqa odamlarning yordami yoki g'amxo'rligini talab qilmaydigan shaxslar)larga mamlakat milliy universitetlariga kirish uchun qo'shimcha 2 foiz kvota qabul qilindi. Shuningdek, kirish imtihonidagi minimal ball 56,7 ballgacha (189 ball bo'lgan maksimal ballning 30 foizi) kamaytirildi. Oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan nogironligi bo'lgan shaxslarning shartnoma to'lovlarini to'lab berila boshlandi va qonunda belgilangan tartibda ularni oliy o'quv yurtlariga grant asosida qabul qilinishi yo'lga qo'yildi.

Bandlik. Hozirgi paytda 27 ming nafar nogironligi bo'lgan shaxslar ish o'rinlari bilan ta'minlangan. Barcha ro'yxatdan o'tgan nogironlarning 25 foizdan

ortig'i muayyan ish turlarini "bajarishga qodir" deb tan olingan. 2008 yildagi va 2021 yil yanvar oyida kuchga kirgan yangi qonun kamida 20 nafar xodimga ega bo'lgan davlat muassasalari va xususiy korxonalarni nogironlar uchun kamida 3 foiz ish joylarini berishga majbur qildi. Bandlik va mehnat vazirligi bunday qilmagan yoki nogironlarni yollashdan bosh tortgan kompaniyalarni odatda jarima undirish yo'li bilan jazolash vakolatiga ega; bunday jarimalarning 10 foizi 2018 yilda tashkil etilgan Sog'liqni saqlash vazirligi huzuridagi nogironlarni qo'llab-quvvatlash fondi uchun ajratiladi.

Ijtimoiy himoya. Nogironlarni ijtimoiy himoya qilishga nogironlik nafaqalari, imtiyozlar va ijtimoiy xizmatlar kiradi. Bolalar uchun nogironlik nafaqasi 18 yoshgacha bo'lgan nogiron bolalar va 18 yoshgacha bo'lgan OIV bilan kasallanganlar uchun 2020 yilga kelib oyiga 513 350 so'mni tashkil etdi. O'zbekiston nogironlarni jamiyatimizda o'z o'rnini topishi uchun, ularni haq-huqularini himoya qilib, ularga qulay muhitni yaratish bo'yicha bir-qancha ishlarni amalga oshirmoqda. Nogironlar bepul protez-ortopediya mahsulotlari, reabilitatsiya texnik vositalari va nogironlar aravachasidan imtiyozli foydalanish imkoniyatiga ega. Shuningdek, ular uy sotib olish uchun chegirmalar olishlari mumkin.

Sport. O'zbekiston Paralimpiya o'yinlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha azaliy an'analarga ega. Paralimpiya harakati 1990-yillarning oxiriga borib taqaladi va Milliy Paralimpiya terma jamoasi 2004-yilda Afinada o'tkazilgan yozgi Paralimpiya o'yinlaridan beri muntazam ravishda qatnashib keladi. 2012 yilda (Londonda) Sharif Xalilov O'zbekistonning birinchi medalini dzyudo bo'yicha qo'lga kiritdi. Biroq, mamlakatning eng muvaffaqiyatli natijasi 2016-yilda Rio-de-Janeyroda 31 medal bilan qayd etilgan. Milliy Paralimpiya terma jamoa 2021 yilda Tokioda 19 medalni qo'lga kiritdi.

Amerika Qo'shma Shtatlari

Qo'shma Shtatlarda 61 millionga yaqin insonlar nogironlik bilan yashaydi. Bu AQShdagi insonning 26 foizini yoki har 4 kattalarning 1 ni tashkil qiladi. AQSh mehnat statistikasi byurosi (BLS) ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda AQShda

nogironlarning taxminan 21 foizi ish bilan ta'minlangan, aniqroq aytadigan bo'lsak 12 milliondan oshiq nogironlar ish bilan ta'minlanga

Nogironlarni guruhlash uchun 4ta nogironlik oilasi mavjud:

- Vizual buzilish: bu ko'r va ko'zi ojiz odamlarga tegishli, ya'ni ba'zilari ko'rish qobiliyatini butunlay yo'qotgan, boshqalari esa shakl va chiroqlarni sezishi mumkin. 12 millionga yaqin amerikaliklarda bunday nogironlik bor. Ular orasida biz 1 million ko'r odamni topishimiz mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'r yoki o'rtacha yoki og'ir ko'rish qobiliyati cheklangan odamlarning 81%i 50 yoshdan oshganlardir.

- Eshitish qobiliyatining buzilishi: kar va eshitish qobiliyati past odamlar eshitish qobiliyatining yengildan og'irgacha turli xil diapazonlariga ega. Ba'zilarida eshitish uskunalari yoki koxlear implantlar bo'lishi mumkin, boshqalari esa hech qanday tovushni sezmasligi mumkin. AQShda taxminan 48 million odamda eshitish qobiliyati buzilgan.

- Intellektual buzilish (kognitiv buzilish deb ham ataladi): aqliy zaif odamlar, o'rganish va boshqalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Qo'shma Shtatlarda 6,5 millionga yaqin odam intellektual nogironlikka ega. Biroq, ularning 85% intellektual nogironlikning yengil shakliga ega. Intellektual nogironlik odamning o'ziga xos kognitiv qiyinchiliklariga ega ekanligini anglatadi, natijada aqli koeffitsient ballari (IQ) past bo'ladi. Ular boshqalar bilan muloqot qilishda, ma'lumotni tushunishda yoki yangi vaziyatlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

- Jismoniy buzilish: bu nafaqat nogironlar aravachasi foydalanuvchilariga, balki umuman aylanib o'tish yoki qo'lda vazifalarni bajarish qiyin bo'lgan barcha odamlarga tegishli. Taxminan 39 million amerikalikda bunday

buzilishi bor. Jismoniy buzilish aslida AQShda eng keng tarqalgan nogironlik hisoblanadi. Har 7 kattalar 1 da, ya'ni 13.7% yaqin insonlar yurish, yurish yoki zinadan ko'tarilishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Amerikaliklarning taxminan 6 %i mustaqil hayot bilan bog'liq qiyinchiliklar haqida xabar berishadi – jismoniy va ruhiy muammolar tufayli yolg'iz topshiriqlarni bajarish uchun kurashish. Va shunga o'xshash kognitiv qiyinchiliklar – ya'ni eslash, diqqatni jamlash yoki qaror qabul qilishda muammolarga duch kelish. Ushbu nogironliklarning har biri yosh guruhlarga qaraganda keksa amerikaliklar orasida ko'proq uchraydi.

Ta'lim. Ma'lumki Amerika Qo'shma Shtatlari ta'limga kata e'tibor qaratgan davrlardan biri hisoblanadi. Bu albatta nogironlarni chetlab o'tgan emas. Nogironlarni o'qitish uchun ular maxsus qonun qabul qilishgan. Nogironlarni o'qitish to'g'risidagi qonun IDEA (The Individuals with Disabilities Education) - bu butun mamlakat bo'ylab nogiron bolalar uchun bepul tegishli davlat ta'limini taqdim etadigan va ushbu bolalarga maxsus ta'lim va tegishli xizmatlarni ta'minlaydigan qonundir. Ushbu g'oya Shtatlar va davlat idoralari 7,5 milliondan ortiq munosib chaqaloqlar, kichkintoylar, bolalar va nogiron yoshlarga, maxsus ta'lim va tegishli xizmatlarni qanday taqdim etishini boshqaradi.

Shu bilan birgalikda Amerika Qo'shma Shtatlarida yana bir muhim qonun qabul qilingan bo'lib bu ADA (The Americans with Disabilities Act) deb nomlanadi. Nogironligi bo'lgan amerikaliklar to'g'risidagi qonun nogironlarni ish bilan ta'minlash, transport, jamoat turar joylari, aloqa va davlat va mahalliy hukumat dasturlari va xizmatlaridan foydalanish kabi bir necha sohalarda kamsitishni taqiqlaydi. Qonunning maqsadi nogironlarning boshqalar kabi huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashdir. ADA buni nogironlar uchun kundalik hayotning barcha jabhalarida – ishga joylashish imkoniyatidan tortib, tovar va xizmatlarni sotib olish, davlat va mahalliy hokimiyat dasturlari va xizmatlarida ishtirok etishgacha kafolatlaydi. Ishga joylashish bilan bog'liq holda, ADA unvoni

ham xodimlarning, ham ish izlovchilarning huquqlarini himoya qiladi. ADA shuningdek telekommunikatsiya xizmatlariga talablarni belgilaydi.

Xulosa qilib shuni aytmoqchimanki, nogironlarni qo'llab-quvvatlash, ularni haq-huquqlarini himoya qilish, ularni jamiyatimizning to'laqonli a'zosi sifati qabul qilish bizning burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jamoat salomatligi va sog'liqni saqlashni boshqarish-B.Mamatqulov-2023
2. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/01/persons-with-disabilities/>
3. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099415012202114964/pdf/P156962000bace01d0acaf097d2cee632d3.pdf>
4. <https://www.inclusivecitymaker.com/disability-statistics-in-the-us/>
5. <https://sites.ed.gov/idea/about-us-department-of-education/>
6. <https://health.gov/our-work/national-health-initiatives/healthy-people/healthy-people-2020/healthy-people-2020-law-and-health-policy/disability-and-health>
7. <https://www.dol.gov/general/topic/disability/laws>
8. <https://www.shrm.org/topics-tools/news/inclusion-equity-diversity/employment-rate-rising-people-disabilities>
9. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/07/24/8-facts-about-americans-with-disabilities/>
10. Юлдашевна, Х., & Нарметова, Ю. К. (2022). РОЛЬ РЕЛИГИОЗНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВОСПИТАНИИ ДУХОВНО РАЗВИТОГО ПОКОЛЕНИЯ СРЕДИ ДЕТЕЙ ИНВАЛИДОВ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(4), 114-117.
11. Нарметова, Ю. (2014). Кўзи ожиз ва заиф кўрувчи болалар психологик хусусиятларининг ўзига хослиги.

12. Karimovna, N. Y. (2022). Autism and the importance of communication with patients of this disease. *Gospodarka i Innowacje.*, 23, 8-10.